

104

Գ. Վ. ԱՐՈՒԺԱՆ

Զ ա ր դ ը

(1895-1896)

Փ Ա Ր Ի Զ

Գ. Ն. ՏՕՂԱԿՄԱՆԱՍՅԱՆ

1908

891. 99

Հ-33

13 APR 2011

891.99

4-33

Դ. ԱՐՈՒԺԱՆ

ՋԱՐԴԸ

(1895-1896)

Փ Ա Ր Ի Զ

Տպագր. Տ. ՏՈՂԻԱՄԱՆԵԱՆ

1908

10:9 AUG 2013

57500/31

Զ Ա Ր Դ Ը

(1895 - 1896)

A. Bedikian

Imp. D. DOGHRAMADJIAN, 18, Rue des Gobelins, PARIS

21652-59

Ա.

Հրամանը, օ՛ն : — Քարոզին մէջ Պիլալի
Կը ցըցէ Ոխն ահա ցուլի եղջիւրներ .
Մըզկիթներու բակերուն մէջ , ժիրածիւր ,
Մահակներն ա՛լ կը լըզկըին , կը հիստին
Խարազանները Թունաւոր օծերով .
Եամաղաններն հատու են .
Եւ Ալիսի ու Ճորոխի , Եփրատի
Ափանքներուն վրայ դահիճները կը կգած
Կը յետանեն կայծքարերով կացիններն .

Հրամանը , օ՛ն : — Ալ բառական է մեծցաւ
Արծիւներու համբոյլով
Թորգոմ վիշապն օրոցքին մէջ Մասիսի ,
Եւ բառական է՝ որ իր վեհ գոռումով՝
Սան-Ստեփանի եւ Պեռլինի հողին վրայ՝
Թրմբած սըրտերն համակրումեան խրթանեց ,
Եւ վէրքերն իր կորիճներուն շրջապատ
Թընեց Թըռովն աստղերուն :
Արդ կը տեսնէ՞ք Տիրաններն իր լուսարուղի՝
Որոնց խրքած տեղերն հերձ
Կը Տեղքըին արշալոյսներ , արեւներ .
Նոսիներուն մէջ Վոսփորի կը լսէ՞ք
Սեւ մըրքկումները վիթխարի իր պոջին . . .
Հրամանը , օ՛ն : —

Օր մը սեւ .

(Այն օրն աստղերը ամբողջ Թոյն կամեցին ,
Եւ բուրեցին ոսկրի հոտ
Վարդերն ամէն հովիտներու) — օր մը սեւ ,
Երկտըգ-Քէօշկի անկիւններուն մէջ սընած՝
Սուլթանական գանկէ դուրս ,
Որջին բերանը լըրտեսող գայլի պէս՝
Այդ սեւ հրամանը պուռկաց . . .

Բ

Լա՛ց , Հայաստա՛ն , ո՛վ Թըշուառ կին , ու փետէ՛
Վարսերըդ սեւ . այդ գըլխուդ վրայ դըրժուած

Ցանէ տաք տաք մոխիրներ :
Լա՛ց , ու պատռէ ծիծերդ ըզմեզ մեծցընող .
Երակներէդ Թող հոսի Թոյն մոխուրեան
Ու Թայմըզի , Հրունոսի , Վոլկայի
Ակերն ամբողջ լեցընէ ժահր , սեւցընէ ,
Ջի հոն լուացին քեզ դատող
Պիղատոսներն իրենց ձեռքերն ու հոգին ,
Երբ յոյսերուդ Արշալոյսն տակ բոսոր ,
Առանց խըղճի , ամեթի ,
Քեզ նիւթեցին խոր Լըռութիւնը մատնիջ :
Լա՛ց . — առասի՛կ կը տեսնեմ՝
Որ քու սա նեղ վայրկենիդ
Բարեկամներդ քայլերնին կը դարձնեն .
Եւ Տակտիդ դէմ փակելով
Դեսպանական իրենց դրոշները՝ կ'ընեն
Սեմերէն ներս , նոյն քու մահուանըդ վրայ
Ճառեր ծափով ընդունուած ,
Ծըրագիրներ համակիր
Որոնք յետոյ տապանագիրըդ եղան :

Քեզ կը Թողուն մինաւոր

Մինչ կ'ամպոտին հորիզոնները չորս դիւ ,
Եւ լռութեան մէջ Տամբաներուն կը լսուին
Կըճըրտումներ ակռաներու Թաքթաքուր .
Հազար բուեր Տամբայ կ'ելլեն դէպ ի քու
Սարերըդ սեւ , եւ գուժկան
Ոգի մ'իր Թուխ Թեւերը շուրջ կը պարզէ ,
Եւ Տաւրոսէն Մասիս , Մասսէն Չամբհայ ,

Մեռելութեան մը մէջ խոր
Կոտորածի փողը տըխուր կը հընչէ . .

Գ.

Փակէ՛ որջերդ , Հայաստա՛ն ,
Արեւուն դէմ մի՛ բանար
Դրունքը լայն փապարներուդ՝ որոնց մէջ
Ես կը տեսնեմ դեղին աչքեր գազանի :
Ծոցըդ փակէ՛ , որ խորժ գաւակ մեծցնելու
Եղաւ սովոր եւ յուռժի .
Երկու գեղուն ծիծերդ , Եփրատն ու Տիգրիս ,
Թող պահ մ'իրենց մէջ խեղճեն
Բարբարոս տոհմը շէյխերու , բէյերու :
Օ՛ն , դըրախտներդ խըցէ՛ .
Ի՛նչ , չե՛ս տեսներ՝ որ որդիներդ հարազատ ,
Դեռ անպատրաստ եւ անզէն .
Լոկ մուրճերու , սըղոցի
Զայնին կ'ըլլան ունկընդէր .
Տըրեխներուն վրայ իրենց
Արիւնի տեղ կաւարու ցեխն է դեղին .
Ի՛նչ , չե՛ս լըսեր՝ որ սաղմոսի՛ մէջ միայն
Դիտեն կանչել արշալոյսներն հեռաւոր .
Արօրներուն վրայ յոգնած
Իրենց կուրծքին մազերը դեռ կը բուրեն
Խո՛ւնկ փոխանակ վաւօրի :
Օ՛ն , Մա՛յր իմ , Մա՛յր , սա վայրկենիս խեղճէ՛ , օ՛ն ,

Մէջըդ ամէն խուժդուժ , ամէն դահճապետ . . ,
Քայց չե՛ս ուզեր դու ինձ լըսել , եւ կամ չե՛ս
Կըրնար վրայէդ բզգետնել
Քաղաքներուդ աներակներն՝ որոնց տակ
Զըմրուսաբոյր մարմինըդ կէս կը թաղուի .
Ու կը թողուս որ ըլլայ ժա՛նտ Մահը քեզ
Բազուկներուն մէջ Դուրանի Տեսերուն .
Կը թողուս լո՛ւռ . անկարեկի՛ր ,
Եւ ես ահա կը նըշմարեմ՝ որ անոնք
Որջերէն դուրս ազատ համբուն վրայ կ'ոստնուն :
Միսի գըրգռիչ ախորժակէն կանչուած՝
Կը հաւաքուին վոհմակ վոհմակ , ունածայն .
Իրենց գըլխուն աստղերն ամբողջ կը դեղնին .
Եւ կակաչներն հազարաւոր բլուրներու
Սարսափահար բաժակներնին կը փակեն :
Արիւնի քաղցն ու հին փափաքն աներման
Թեւերն անոնց կը սոթտէ ,
Թեւերն անոնց կը զինէ . . .
Կը հալածեն Հայորդիներն անպաշտպան ,
Հայորդիներն՝ որոնք հազիւ վերցուցած
Իրենց գըլխին աշխատանքի կարկահէն՝
Ըղեղներնուն մէջ կ'ըզգան
Սոյլերը տաք գընդակին .
Կը բարձրացնեն Տիջը կեանքի ծարաւուտ .
Եւ զոհական եզներու գերդ խուամբ մ'օրհնեալ՝
Որոնց մինչեւ գոմը հասած է հըրդեմն ,
Ուղեկորոյս , խօլագոյց ,

Կրթոտ ծունկով , բիբերով դուրս կրկոցուած ,
Կր փախչըտին շրփոթ , Թասուն , յուսափատ .
Մահուամբ լեցուած նայուածքով .
Ծերեր , կիներ , տղաներ ,
Արծակ մագով , ձեռքերնուն մէջ սանդաղնին ,
Փողոցներէ փողոց , լեռնէ լեռ , մոլոր ,
Կեանքի՛ն , կեանքի՛ն , քաղցըր կեանքի՛ն կը վազեն :

Հոն , կը տեսնեմ քեզ , ո՛վ վայրագ դու Ոգի .
Անգէններուն , տրկարներուն ետեւէ ,
Մըրըրկելով փլատակներուն մէջ փոշին ,
Ճերմակ ձիուդ վըրայ դեռ քեզ կը տեսնեմ . . .
Ապարօշիդ մէջ կանանց ,
Իբրեւ իծի ծըւարում ,
Ալիսալանի հոգին ըզքեզ կը պսակէ .
Պարեգօտդ այդ պատանքներուն պատանքն է
Եւ քու ձիուդ գորշ ըսթարին ծոպերէն ,
Յաւերժական քրիստոմով ,
Արիւն մը գաղջ կը կաթի . . .
Եւ դու խնայել չես ուզեր
Բոլոր անոնց՝ որոնք Թախծող Թեւերով
Ճամբուդ վըրայ իրենց արեւը կ'ուզեն :
Անձաններէ անձաւ միայն , վերեւէդ ,
Կը հընչէ բառն ագուաներու կըռփնջով .

— « Յառաջ , յառաջ : » —

Եւ քու հորտերդ աւազուկ
Կը հետեւին մահ սերմանող արշափդ . . .
Կուրծքերէ կուրծք լիարդարօր կը մըլսան
Իրենց սուրերն արեան ակեր բանալով .
Կը Թաւալն երիտասարդ գըլուխներ՝
Որոնց մազերը սեւ , մազերը խարտեաշ
Յեխերու մէջ կը պլըշկին ,
Եւ ձերերու կոկորդներէն պինդ բըռնած՝
Դանկերն անոնց պատերուն դէմ կը ջարդեն .
Կը բանան մեր մայրերուն
Ծոցերը ցուրտ՝ որոնցմէ
Կը Թափին դուրս եղբայրներ դեռ անանուն ,
Հայեր առանց դեռ ձեւի .
Կը տըրորեն , կը փըշրեն
Գարշապարի , բիրի , պայտի տակ կողեր ,
Դանկեր , գանկեր , անթիւ գանկեր , լեցնելով
Սալատակի հեղքըւածքները բոլոր
Ողնածուծով , ըղեղով . . .
« — Յառաջ , յառաջ : » —

Ո՛վ բարբարոս դու Ոգի ,
Անցքիդ վըրայ , ձախներն ոսկրի փըշրումին
Մինչեւ երկնի խոր անձաւներն հըրեղէն
Կը հընչըին . . . Անցքիդ վրայ կը խեղդեն
Երեխաներն իրենց մօր սեւ ծամերով ,

Ու մեր հարսերն յարաշխատ ,
 Վառաշ կըրթով մ'ընդգրծած ,
 Զըրհորներու պարաններով կը սպաննեն .
 Եւ կը զոհեն ով գիտէ ինչ չար դեւի
 Տաճարներու ցուրտ սիններուն փաթարւած՝
 Սուրբ կուսաններն հերարծակ .
 Իսկ արտերուն , ա'խ , արտերուն մէջ չըքնաղ՝
 Ուր Հայուն կեանքն արեւն կ'ըմպէ եւ արեան
 Հոգիին մէջ կը մեռնի՝
 Վաստակարեկ դիակներով կը կանգնեն
 Գողգոթանե'ր , Գողգոթանե'ր սրբազան ,
 Եւ բոլորն ալ , լի գա՛նկ մ'իրենց ձեռքին մէջ՝
 Միահամուռ կը խրմեն
 Արինն ծերի եւ մանկան ,
 Արինն կընոջ , եւ արինն
 Արարատին վերայ խաչուած Յիսուսին :
 Ու կը կըրկնեն դեռ ագռաւներն յարատեւ .
 — « Յառաջ , յառաջ : » —

Ո՛վ բարբարոս դու Ոգի ,
 Այս Սասունն է , Տաւրոսն է այս , Պրոպոնտոսն ,
 Ամէն այն տեղն՝ ուր Հայն հունձքին մէջ կանգուն .
 Յակճիւղս միշտ գալուստիդ՝
 Կը խընամէ գուցէ գարին վաղորդեան .
 Զիտու՝ որուն սըմբակին տակ կը դառնայ
 Կեանքն հող եւ հո'ղը մոխիր :
 Ա'լ տըրորուած՝ իր վագքին տակ՝ կը կաթեն

Վարդերն արին , եւ ողկոյզներն արտասուք .
 Իր գոռ դափրերն անտարբեր
 Ինկածներուն գանկերուն մէջ կը ճըխան .
 Ա'լ կը մաշին պայտերն ոսկրի փըշրումէն ,
 Եւ իր բաշին վերայ կարմիր
 Անգըղներն հիւ կը դառնան . . .
 Այլեւս ահա ամէն ինչ
 Փըլատակ է , կողոպուտ է , դիակ է ,
 Հրոնց վերայ կը փաղլիի
 Հըրդեհն աչքէն արին ու բոց հոսելով .
 Հըրդեհն (խաւմ ցեղերու հի'ն վըրիժակ)
 Վարսերը շուրջ կը թռնուէ
 Եւ վիշապի մըռունչներով կը վագէ
 Կալերէն գիւղ եւ գիւղերէն քաղաքներ .
 Երկար թեւեր բոցերու
 Տուն տուններու կը շըղթայեն , կեանք կեանքի ,
 Ու ամէն տեղ , մոխրին վրայ
 Մեր պըղծուած Պատիւը լոկ կը սպառնայ . —
 Բոցերուն մէջ զերդ շէկ Ոգի մը կանգուն
 Կը մըռնչէ , եւ մըռունչով կը պռռթկայ
 Դէպ արեւու համբոյրին՝
 Վըրէժի սերմն անդրանիկ .
 Մինչ ոտքերուն ներքեւէ
 Խանձուսն ու հոտը մարմնի
 Մեր սեմերէն , օրոցքներէն դէպ ի վեր ,
 Դէպ ի երկինք կը ճննճերեն՝ որոնց դէմ
 Իրենց պինջերը բացած՝

Ալլահն ամպին մէջէ , Սուլթանը ցեխին՝
Հոռոտեղով փոխն ի փոխ՝
Կը ժրպտին հաշտ իրարու ,
Ու Եւրոպան դէմքն իր ետեւ դարձուցած
Կոպերը Թաց կը շրփէ —
Մեր ծուխէն աչքն իր քողի
Կըսկըծելուն համար լոկ : —

Ե

Կեցի՛ր , կեցի՛ր , ո՛վ բարբարոս դու Ոգի ,
Ելլեսպոնտի եզերքին վրայ ա՛լ կեցի՛ր .
Սա սեւ ժայռին՝ ուր ծովն իր բանտը կուլայ ,
Թող ձիդ խրրտցած Մեռնողներուն հռնդիւնէն՝
Դերմարդկային գութի մ'ափեղ սարսուռով
Իր պինդերէն , իր բաշերէն , ագիէն
Բոլոր բոլոր մեր արիւնները Թօթուէ :
Կեցի՛ր ու հեղ մը հետքիդ վրայ ընկըրկէ՛ .
Տե՛ս . — առասիկ ամէն ինչ
Կը գալարուի , կը հարհատի , կը մեռնի ,
Ծուխ է , մոխիր եւ աւեր :
Արեան ծովու մ'ալիքներէն կը ծրփան
Մարդու ափեղ դիակներ ,
Դիակ կոյսի , դիակ աստղի եւ վարդի ,
Դիակը մեր Ազգին եւ մեր Աստըծոյն . . .
Տե՛ս . — ահիւնի , արիւնի
Կարմրածուկ լոյծ անապատ մ'է քու առջեւ ,

Որուն մէջէ ծանրաբեռնուած աւարով՝
Ըսպաննիչները գազան
Կը հեռանան լիզելով
Արիւնաքամ սուրերն՝ որ լերդ կը հոտին :

Զ

Կուգան ցիները հեռաւոր լեռներէ ,
Եւ անգըղներն հոտառու .
Կուգան իրենց ձագերուն կեր տանիլ մեզ ,
Հայ դիակի մ'աչքին կրտուց մըխեղու
Կ'հասնի Արծիւն այն հրակայ
Նաթի Արծիւն այն՝ որ գուցէ օր մ'ամպէն
Վեհամողովը **պիգմաւթեան** կը հրակէր .
Շուններն ուրախ պոչերով
Բակերէ դուրս դիակէ դի կը լածին ,
Եւ ծոյլ լեզուով մը կը լիզեն արիւններն՝
Մերթ կամկածոտ կենալով
Կիսամեռի մ'աչքերուն
Յանկարծական բացումէն :
. . . Յետոյ կուգան Մայրերը ո՛ղջ մընացած .
Ու ողջ հարսերն ու բոլոր
Մեր ողջ քոյրերը խելացեղ կանչերով :
Նոճիներուն մէջէն խումքն հէգ կը վազէ ,
Արծակ կուրծքով ու բորիկ
Դէպ մեռելներն յօշոտուած՝
Որոնց արեան տարրեր հոտն

Ըստ սէրերու տարբերութեան կը կանչէ
 Զիրենք այն մեծ Զայլն՝ որուն վրայ դեռ
 Ապագաներ պիտ' ջալին :
 Ամեն իրենց մեռելներն հոն կը գրտնեն ,
 Կ'իջնան իրենց մեռելին քով ծընրադիր .
 Եւ լացակներն ու կըրկնոցներն ըսպիտակ
 Զարմնող սուրբի մ'պատանքին պէս լետ նետած ,
 Մերկ ծոցերով , աղաղակով , ողբանքով
 Ծունկներն իրենց կը ձեծեն ,
 Կը փեթըռտեն մագերինն .
 Իրենց կուրծքէն կը ժայթքի բառ մը ոխով ,
 — Անէ՛ծք . . . ու սե՛ն . շիրիմներուն մէջ իսլամ
 Բոլոր ոսկրերն իրարու դէմ կը ջարդեն .
 — Անէ՛ծք . . . ու Թո՛ւրք մայրերուն մում ծոցին մէջ
 Կսե՛ր կ'ըլլայ սընդիկ կամ խիստ եղիճի .
 — Անէ՛ծք . . . ու վե՛րն , Երբեք-Բէտշիկի երգին վրայ
 Բո՛ւ մը հըսկայ կը դընէ բոյնն իր հըսկայ :

Լացէ՛ք , լացէ՛ք , ո՛վ հէք Մայրեր , հէք հարսեր .
 Աստղերէ ա՛ստղ ձեր ողբանքը ձրգած՝
 Այս օր մեր սեւ հողին վրայ
 Սա մորմըւած Արշալոյսները լացէ՛ք . . .
 Թող ձեր բիրերն ինկամներուն վրայ հազար
 Արտասուելէն իրենց լոյսէն դատարկուին :
 Վերջին լացն է . — հա՛պա , խածէք ըստիւքնիդ .
 Յուսիսատրէն դագաղներուն վրայ ծրուած՝
 Թողէք մէկտեղ կափարիջի տակ գամուին

Ծայրերը ձեր մագերին ,
 Եւ խոշտանգուած ձեր իգումիւնն իր լետին
 Տրկարութեան մէջ փըշրի :
 Օ՛ն , հառաջ մ՛ալ , արցունք մըն ալ . — վերջինն է .

Զի առասիկ , ահառասիկ կը տեսնեմ
 Արգանդներուն մէջ ձեր լայն՝
 Նոր Սաղկեր Նոր Որդիներու ըստեղծիչ :
 Իրենց մշտալ ձեռին ներքեւ կը պահեն
 Հըգօր ձեռքերն Առիւծներու ապագայ .
 Զեր աչքերէն իրենց աչքերը փոքրիկ
 Կը բացուին պիշ աստղերու յորդ շողերուն .
 Եւ մերթ-Թազբած խորհուրդին մէջ աղիքի
 Կը Թափառին , մեծնալով ,
 Ասերին մէջ իրենց վաղուան ժառանգին .
 Իրենց շրթունքն , ո՛վ Մայրեր , ձեր շրթունքին ,
 Կայծակներու ծարասով ,
 Դէպ ամպերու երակներուն կ'երկնման ,
 Կ'երկնման դէ՛պ ի հայկական արինսին
 Գերաստուածեան հաղորդութեան՝ որուն մէջ
 Հայրենիքի Սէրը վեհ
 Կրօնը կ'ըլլայ հազարաւոր կրօնքներու : —
 Ու վա՛ղը , վա՛ղն , ո՛վ հէք Մայրեր , լըսեցէք .
 Զեր արգանդէ՛ն մի առ մի
 Պիտի ելլեն անոնք հըսկայ եւ հերոս :
 Մեծ պիտ' ըլլան . մըրքիկն իրենց մագերին
 Պիտի սարսէ վերն աստղերուն մէջ Աստուած .

Պիտի հագնին արծուի մաշկեղ Թռիչներ՝
Շանթերն իրենց վրայ կրելու միշտ պատրաստ .
Գլուխնուն վրայ Ազատութեան **արաղջին**
Ուրանքի տեղ պիտի հիւսուի աստղերով :
Օ՛ն լրեցէ՛ք , լրեցէ՛ք այս , ո՛վ Մայրեր ,
Վաղն երբ անոնք Թամբեն իրենց նրժոյգներն
Ու անոնցմով , զերդ պողպատի ջրդեղում ,
Վըրէժին մէջ մրկըրտուին .
Երբ Թուրք արեան բարկ ծարաւէն մոլեգնած՝
Լեռներուն վրայ մրռնջն ,
Ո՛հ այն ատեն , այս օրուն
Մեր Մեռելները բոլոր՝
Միասնամուռ ոստումով
Պիտի կանգնին գերեզմանին մէջ իրենց ,
Ու անհամբեր հեռուն , հեռուն ակնապիշ
Պիտի սպասեն վարդահեղեղ գալուստին
Արշալոյսի մ'Արշալոյսի մը՝ որուն
(Հաւատացէ՛ք ինձ , Մայրեր ,)
Ես ոսնածայնը կ'առնեմ . . .

30 Օգոստոս 1906

Imp. D. DOGHRAMADJIAN, 18 rue des Gobelins, Paris

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0363661

1p

907

57500/31

Գին 50 Մանրիս